

М. І. Рудая,

кандидат економічних наук

Національний університет Державної податкової служби України,

м. Ірпінь

ПОДАТКОВІ ВІДНОСИНИ ДОМОГОСПОДАРСТВ ЯК СПЕЦИФІЧНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВИ

Найбільш суттєвий вплив на підвищення рівня життя населення держава здійснює через податкову політику та формування податкової системи, яка еволюціонує залежно від економічних, соціальних та політичних процесів, які відбуваються в суспільстві.

Серед факторів, що впливають на порядок формування і розподілу доходів, важлива роль відводиться податковому механізму, який на сучасному етапі характеризує головним чином оподаткування юридичних осіб, тоді як фізичні особи займають другорядну роль, а оподаткування домогосподарств взагалі в Україні не передбачено. Домогосподарства постають одним з головних та найменш досліджуваних суб'єктів економічних відносин.

Окремі аспекти діяльності домогосподарств досліджували такі вчені, як А. Вагнер, І. Кулішер, А. Сміт, Д. Рікардо, Д. Стігліц, Д. Хікс. Сучасні підходи функціонування сектора домогосподарств викладені в працях таких відомих сучасних вітчизняних та зарубіжних науковців, як Ш. Бланкарт, Д. Б'юкенен, Д. Гелбрейт, Е. Лібанова, В. Мадібура, С. Тютюнникова.

Разом з тим відсутні спеціальні комплексні дослідження щодо проблем оподаткування доходів домогосподарств. Дискусійними і неврегульованими залишаються питання стосовно залучення їх до оподаткування, оскільки наявні підходи передбачають справляння податку з кожної фізичної особи.

Сучасна фінансова наука приділяє суттєву увагу питанням функціонування домогосподарств, досліджуючи їх як окремі суб'єкти ринкових відносин, оскільки домогосподарство постає не тільки в ролі споживача, але й у ролі виробника матеріальних благ та суспільних послуг. В узагальненому вигляді домашнє господарство виконує подвійну роль у сучасній економіці. З одного боку, воно є активним суб'єктом ринкових відносин, а з іншого — важливою ланкою в економічному кругообігу ресурсів, товарів (послуг) та доходів [6, с. 149].

Спрощену модель включення домогосподарств у виробничо-розподільний кругообіг, його функції в економічній системі та засади оподаткування доходів в узагальненому вигляді наведено на рис. 1.

Сучасні науковці-фінансисти під домогосподарством розуміють основу життєдіяльності будь-якого суспільства, яка являє собою унікальне соціально-економічне утворення, у якому концентруються соціально-економічні аспекти людського життя, а основою стає родина [12, с. 341].

В економічній теорії домогосподарство слід розглядати як економічну одиницю, що складається з одного або декількох осіб, які ведуть спільне господарство, на

основі чого забезпечують економіку факторами виробництва і використовують отримувані внаслідок цього доходи для поточного споживання товарів та послуг, а також здійснення заощадження з метою задоволення власних потреб у майбутньому [1, с. 243]. Разом з тим, з погляду мікроекономічного рівня провідною функцією домогосподарств є споживання.

У системі національних рахунків під домогосподарством розуміється невелика група осіб, які спільно проживають, об'єднують (повністю чи частково) свої доходи та майно, здійснюють спільне споживання певних видів товарів та послуг, до яких належать головним чином житло та продукти харчування. Іноді можна зустріти визначення домогосподарства як групи осіб (або однієї особи), які проживають на одній території, спільно заробляють доходи та здійснюють витрати, тобто формують спільний бюджет [13, с. 4].

Відповідно до статті 1 Закону України «Про Всеукраїнський перепис населення» категорія домогосподарство визначається як сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти. Ці особи можуть перебувати у родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати у будь-яких з цих стосунків або бути і в тих, і в інших. При цьому домогосподарство може складатися з однієї особи [7].

Програмою Першого Всеукраїнського перепису населення [7] вперше в історії переписів на території України передбачалось отримання інформації щодо чисельності та складу домогосподарств. У попередні переписи населення замість поняття «домогосподарство» використовувалося поняття «сім'я».

Подібне визначення зустрічається і в статистичних дослідженнях [10; 11], хоча при цьому виділяються такі категорії:

— індивідуальне домогосподарство — домогосподарство, що складається із однієї особи, яка мешкає в окремому житловому приміщенні або його частині, забезпечує себе усім необхідним для життя і не об'єднує кошти для ведення спільного господарства ні з ким з числа осіб, які мешкають у житловому приміщенні;

— колективне домогосподарство, що складається із двох і більше осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти. Ці особи можуть бути спорідненими, а можуть і не перебувати в цих стосунках.

У законодавстві України термін *домогосподарство* (зокрема в розрізі міських та сільських домогосподарств) також вживається в Законі України «Про сільськогосподарський перепис» [8].

Слід зазначити, що в сучасній економічній літературі домогосподарство визначається як суб'єкт економічних відносин, проте доволі часто його ототожнюють з поняттям «сім'я». На нашу думку, відмінність між зазначеними поняттями полягає в тому, що сім'я являє собою групу споріднених осіб, тоді як домогосподарство є ширшим поняттям, оскільки там може бути як одна особа, так і декілька осіб, сімей, які можуть не мати спорідненості.

При вивченні домогосподарства, більшість вчених наголошують на необхідності врахування специфіки цієї економічної категорії. Зокрема сучасний дослідник В. Гусаков визначає домогосподарство як економічну одиницю, яка складається з однієї або кількох осіб, що забезпечують економіку ресурсами та використовують отримані кошти для придбання товарів та послуг з метою задоволення власних матеріальних потреб. Водночас він вважає, що поняття «домогосподарство» та «сім'я», виходячи зі свого функціонального змісту, мають багато спільного [3, с. 105].

Окремо слід наголосити на необхідності розмежування понять «домогосподарство» та «домашнє господарство». Під домогосподарством зазвичай розуміють групу осіб, об'єднаних спільним бюджетом і житлом, а під домашнім господарством — елемент сектору економіки. Тобто домогосподарства досліджуються на мікрорівні, а домашні господарства — на макрорівні [5, с. 76].

Отже, домогосподарства є одним із основних суб'єктів економічної діяльності в суспільстві. Діяльність домогосподарства виявляється в ряді виконуваних функцій, які стосуються практично усіх секторів національної економіки і суттєво впливають на соціально-економічні процеси, що відбуваються в них.

В економічній літературі до цього часу відсутній єдиний підхід стосовно кількості та характеристик виконуваних домогосподарствами функцій. Найбільш важливою функцією домогосподарств в умовах ринкової економіки, на думку окремих вчених, є формування й нагромадження людського капіталу [1, с. 141].

Наступною функцією домогосподарств є споживання. Суть цієї функції полягає в тому, що саме домогосподарства є основним споживачем товарів і послуг, які пропонуються на відповідному ринку.

Не менш важливою функцією домогосподарств є постачальницька. Кругообіг починається з домашніх господарств як власників економічних ресурсів. Вони постачають на ринок такі важливі виробничі ресурси, як працю (робочу силу), капітал, землю та підприємницькі здібності, одержуючи за це доходи в грошовій або натуральній формі. Ці ресурси потрапляють до підприємств, які, об'єднавши їх, продукують товари та послуги.

Вироблена продукція, опинившись на відповідному ринку, придбається домогосподарствами. Отже, в умовах ринку домогосподарства і підприємства одночасно постають і як покупці, і як продавці. Такий подвійний зв'язок домогосподарств і підприємств здійснюється че-

рез ринок споживчих товарів і послуг та ринок виробничих ресурсів. Зазначені ринки мають бути взаємоузгодженими, адже домогосподарства не можуть придбати на споживчому ринку більше благ, ніж це дозволять їм отримані від продажу ресурсів доходи. У свою чергу, підприємства не можуть придбати більше ресурсів, ніж це дозволяють їх доходи, які вони отримали від продажу товарів і послуг.

Суттєва роль у діяльності домогосподарств як економічних суб'єктів належить їх виробничій та посередницькій функціям. Зокрема частина домогосподарств стає безпосередніми виробниками різноманітних товарів і послуг, які поставляються на ринок. У нинішніх умовах це переважно сільськогосподарська продукція, продукція народних промислів, надання ремонтних, будівельних та побутових послуг, а також здійснення інших видів індивідуальної трудової діяльності. Посередницька ж функція домогосподарств найбільш характерно виявляється у сфері торгівлі [1, с. 142].

Відомий вітчизняний учений в галузі економічної теорії С. Мочерний виділяє три основні функції домогосподарств. По-перше, це задоволення потреб домогосподарства у матеріальних та духовних благах (споживча функція). Попит домогосподарств є одним з найбільш вагомих складових сукупного попиту на кінцеві блага. По-друге, домогосподарства як власники виробничих факторів передають їх підприємствам, які забезпечують їх ефективне поєднання (постачальницька функція). По-третє, частина доходу, що не використовується домогосподарством впродовж поточного періоду, перетворюється на заощадження і за певних обставин може стати потужним джерелом економічного зростання країни (заощаджувальна функція) [5, с. 134].

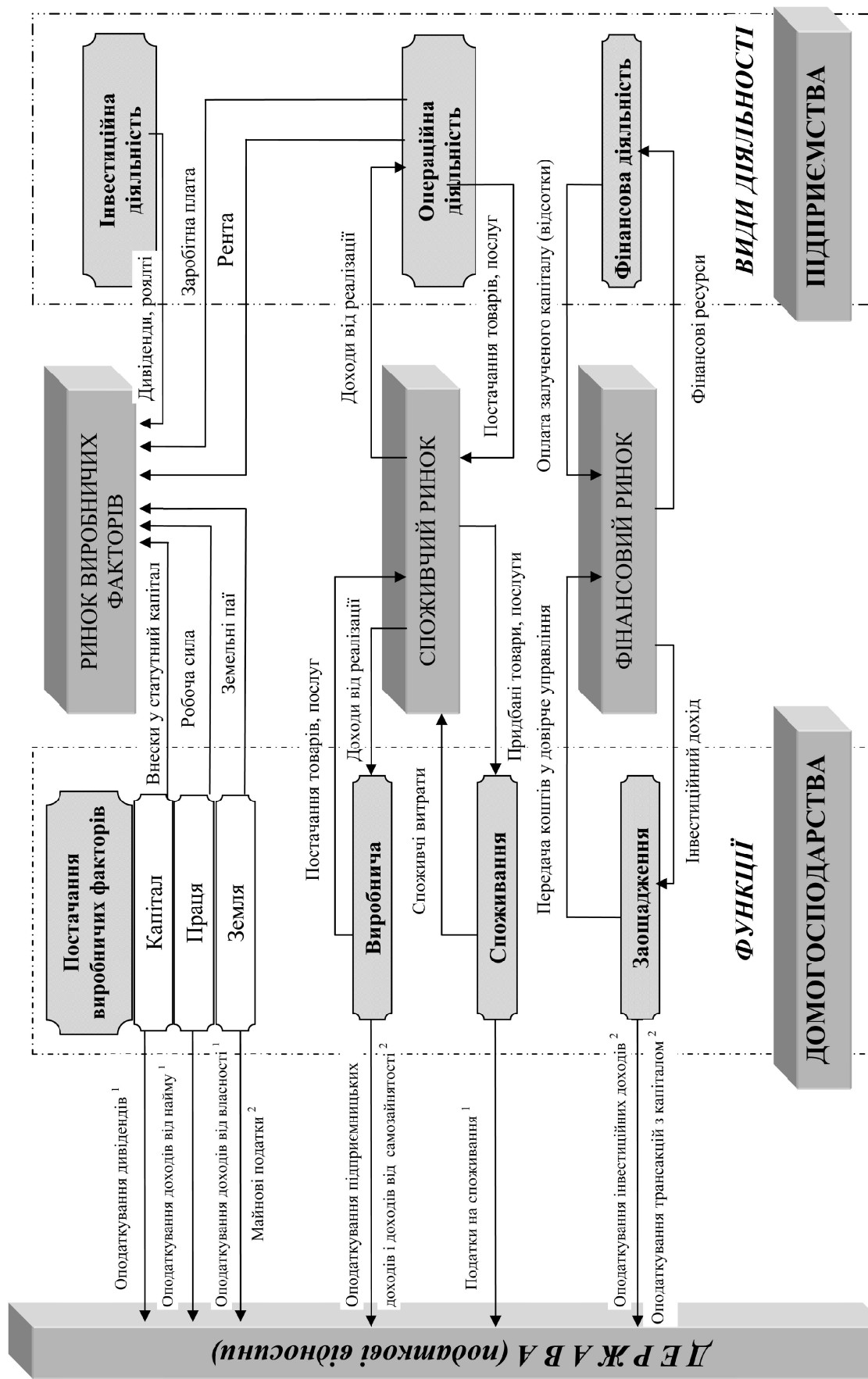
На основі проведеного дослідження вважаємо, що до складу основних функцій домогосподарств, які виражають їх соціально економічну сутність, слід віднести такі: постачання виробничих факторів (капіталу, праці, землі, підприємницької здібності); виробничу (постачання товарів та послуг); споживання (придбання товарів і послуг); заощадження (формування інвестицій) (рис. 1).

Узагальнення функцій домогосподарств створює необхідні передумови для формування оптимальної системи оподаткування доходів фізичних осіб, яка б враховувала інтереси й держави, і домогосподарств.

Як видно з рис. 1, форми оподаткування доходів громадян можуть бути різноманітними і при реалізації кожної з виділених нами функцій домогосподарства тією чи іншою мірою залучаються до формування бюджету.

Так, при постачанні виробничих факторів (праці, капіталу, землі) вилучення доходів домогосподарств здійснюється у формі майнових податків (податків з власності), оподаткування доходів від трудових відносин за наймом та у рамках цивільно-правових договорів, а також оподаткування дивідендів, що нараховуються на вкладений домогосподарствами капітал у підприємства.

При здійсненні виробничої функції домогосподарств податкові відносини виявляються у формі оподаткування доходів від здійснення підприємницької діяльності та доходів від самозайнятості. При цьому можливе застосування спеціальних режимів оподаткування, що дають

1 – утримання податку через податкового агента
 2 – сплата податку за декларацією

Рис. 1. Місце домогосподарств у системі економічних відносин та форми оподаткування їх доходів*

* — розробка автора

можливість спростити податкові відносини, полегшити процес адміністрування податків з такого специфічного сектору, яким є малий бізнес.

При виконанні домогосподарствами споживчої функції оподаткування здійснюється у формі акцизів — універсального та специфічного. Акцизне оподаткування, як правило, регресивне, тому виникає необхідність коригування зумовлених ним викривлень податкового навантаження шляхом надання податкових пільг малозабезпеченим верствам населення при справлянні особистого прибуткового податку.

Функція заощадження передбачає примноження капіталу шляхом отримання інвестиційних доходів. Вилучення таких доходів на фінансування суспільних потреб може здійснюватись у формі оподаткування інвестиційного прибутку, а також трансакцій з капіталом (наприклад, у формі гербового збору).

Як зазначає професор О. Данілов, система оподаткування доходів фізичних осіб є регулятором рівня доходів домогосподарств, обсягів їх заощаджень та економічної поведінки. Справляння податків — виняткове право держави, що представляє інтереси всього населення на певній території і відповідно збирає плату за послуги, що надає суспільству, забезпечуючи ті чи інші потреби громадян — платників податків [4, с. 93].

У багатьох країнах домогосподарство розглядається як окремий суб'єкт оподаткування. Порівняно з оподаткуванням подружжя, порядок оподаткування домогосподарства є складнішим, оскільки передбачає право вибору суб'єктом режиму оподаткування із урахуванням наявних обставин та застосування різних ставок податку залежно від складу домогосподарства і напрямів його діяльності. Проте такий підхід, на наш погляд, забезпечує більшу об'єктивність процесу оподаткування доходів фізичних осіб.

В Україні, згідно з чинним законодавством, суб'єктом податку з доходів фізичних осіб може бути лише конкретна фізична особа [9]. Виділення суб'єктом оподаткування подружжя, сім'ї чи домогосподарства не передбачено. Водночас у зарубіжній практиці при оподаткуванні доходів фізичних осіб може застосовуватись і роздільний, і сукупний підходи. Перший з них передбачає оподаткування окремих індивідуумів, другий — їх сукупності, сформованої за встановленими критеріями (спридненість, спільне проживання тощо).

Індивідуальне оподаткування передбачає, що податок справляється з доходу кожного працюючого члена сім'ї, а стосовно непрацюючих членів сім'ї встановлюються суми вирахувань з оподатковуваного доходу, що дають змогу забезпечити в мінімальному обсязі їх існування [2, с. 342]. При цьому обов'язок зі сплати податку виникає лише в працюючого члена сім'ї, а розпоряджатися доходами (у тому числі на користь сім'ї) він має право лише в частині засобів, що залишаються після оподаткування. Саме такий варіант застосовується нині в Україні. Його перевагою є простота адміністрування податку, забезпечення можливості утримувати податок упродовж року відповідно до періодичності отримання доходів платниками.

Натомість спільне оподаткування передбачає виз-

начення об'єктом загального доходу домогосподарства з урахуванням мінімально допустимого рівня життя усіх його членів. На цій основі розраховується неоподатковуваний мінімум доходу домогосподарства, а оподатковуваний підлягає сума, що перевищує встановлений неоподатковуваний мінімум. На відміну від попереднього варіанта, ставка податку визначається з урахуванням рівномірного розподілу податкового навантаження на кожного члена, незалежно від форми та розміру його внеску в загальний дохід домогосподарства, що розглядається як єдиний платник податку.

Сплата податку, як правило, здійснюється за підсумками року, проте передбачає сплату авансових сум протягом звітного періоду. Спільне оподаткування дає змогу повною мірою використовувати податкові вирахування, що надаються для матеріально залежних осіб, які перебувають на утриманні працюючих членів домогосподарств.

Таким чином, обґрунтовано доцільність визначення суб'єктом при оподаткуванні доходів населення не окрему фізичну особу, а домогосподарство в цілому. Під останнім слід розуміти фізичну особу чи сукупність фізичних осіб, які спільно проживають (на одній території — подвір'ї), мають спільний побут, ведуть спільне господарство, спільно формують доходи та витрачають їх з метою задоволення власних потреб, внаслідок чого стають єдиним суб'єктом фінансових відносин. Такий підхід дозволить забезпечити комплексність при вирішенні проблеми фінансового регулювання доходів населення, а також врахувати ситуацію, коли сукупні доходи домогосподарства не дозволяють забезпечити належне існування його членів, що зумовлює потребу у наданні їм державної фінансової підтримки.

Література

1. **Башнянин Г. І.** Політична економія. / Г. І. Башнянин, П. Ю. Лазур, В. С. Медведєв. — К. : Ніка-Центр Ельга, 2000. — 528 с. 2. **Бернар И.** Толковый экономический и финансовый словарь: французская, русская, английская, немецкая, испанская терминология : в 2 т. / И. Бернар, Ж. Колли [пер. с франц.]. — М. : Международные отношения, 1997. — Т. 2. — 760 с. 3. **Гусаков В. Г.** Аграрная экономика: термины и понятия / В. Г. Гусаков, Е. Н. Дереза. — Минск : Белорус. наука, 2008. — 576 с. 4. **Данілов О. Д.** Податкова система та шляхи її реформування : навчальний посібник / О. Д. Данілов, Н. П. Фліссак. — К. : Парламентське видавництво, 2001. — 216 с. 5. **Економічна** енциклопедія : в 3 т. / [редкол. С. В. Мочерний (відпов. ред.) та ін.]. — К. : Академія, 2000. — Т. 1. — 864 с. 6. **Економічна** теорія : навч. посіб. / [В. О. Білик, О. І. Гойчук, Г. А. Орехівський, Т. І. Побережець та ін.]; за ред. В. О. Білика, П. Т. Саблука; 4-е вид., перероб. та доп. — К. : ННЦ ІАЕ, 2004. — 560 с. 7. **Закон** України від 19 жовтня 2000 р. № 2058-III «Про Всеукраїнський перепис населення» — [Електронний ресурс] — Режим доступу : Ліга : еліт Закон Copyright : ІАЦ «Ліга». — 2010. 8. **Закон** України від 23 вересня 2008 р. № 575-VI «Про сільсько-господарський перепис» — [Електронний ресурс] — Режим доступу : Ліга : еліт Закон Copyright : ІАЦ «Ліга». — 2010. 9. **Закон** України від 22 травня 2003 р. № 889-IV «Про податок з доходів фізичних осіб» — [Електронний ресурс] — Ре-

жим доступу : Ліга : еліт Закон Copyright : ІАЦ «Ліга». — 2010. 10. **Наказ** Державного комітету статистики України від 24 січня 2008 р. № 18 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо проведення розрахунків витрат кормів худобі та птиці у господарствах усіх категорій». — [Електронний ресурс] — Режим доступу : Ліга : еліт Закон Copyright : ІАЦ «Ліга». — 2010. 11. **Наказ** Державного комітету статистики України від 7 липня 2005 р. № 169 «Інструкція обліковцям щодо перепису худоби у домашніх господарствах у міських населених пунктах за станом на 1 січня 2006 року». — [Електронний ресурс] — Режим доступу : Ліга : еліт Закон Copyright : ІАЦ «Ліга». — 2010. 12. **Фінанси** : підручник / [за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова]. — К. : Знання, 2008. — 611 с. 13. **System of Economic Accounts for Food and Agriculture**. FAO Statistical Development Series 8, Food and Agriculture Organisation of the United Nations, Rome, New York and Geneva : Economic Commission for Europe, United Nations, 2005. — VII+104 p.

Рудая М. І. Податкові відносини домогосподарств як специфічного сектору економічної системи держави

Охарактеризовано економічну сутність домогосподарств та узагальнено класифікацію видів їх доходів. Проаналізовано місце домогосподарств в системі економічних відносин, розглянуто підходи до оподаткування. За результатами дослідження обґрунтовано доцільність визначення суб'єктом особистого прибуткового податку при оподаткуванні доходів населення не окрему фізичну особу, а домогосподарство.

Ключові слова: домогосподарство, доходи, податок на доходи фізичних осіб, податковий механізм.

Рудая М. И. Налоговые отношения домохозяйств как специфического сектора экономической системы государства

Дана характеристика экономической сути домохозяйств, а также обобщена классификация видов их доходов. Проанализированы особенности функционирования домохозяйств в системе экономических отношений, рассмотрены подходы к их налогообложению. За результатами исследования обоснован механизм налогообложения домохозяйств путем формирования совокупного облагаемого налогом дохода.

Ключевые слова: домохозяйство, налог на доходы физических лиц, налоговый механизм.

Rudaya M. I. The Tax relations of households as a specific sector of the economic system of the state

Economic essence of households and generalized classification of types of their profits is described. The place of households is analyzed in the system of economic relations, going is considered near taxation. As a result of research grounded expedience of determination of the personal income-tax a subject at taxation of profits of population physical not individual, but households, on the whole.

Key words: households, on income tax, taxing.

Стаття надійшла до редакції 08.06.2010

Прийнято до друку 27.08.2010